

Iwona Patejuk-Mazurek

Klinika Psychiatryczna, Wydział Nauk o Zdrowiu Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego

Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza

Raport z programu edukacyjnego dla pacjentów chorych na schizofrenię, leczonych olanzapiną. „Schizofrenia — co poza leczeniem farmakologicznym?”

Wstęp

Podstawą leczenia w każdej dziedzinie medycyny jest dobra komunikacja. Współpraca w leczeniu opiera się na wzajemnym zaufaniu i dostosowywaniu pacjenta do zaleceń lekarza. Bez informacji zwrotnej lekarz nie może ocenić efektów swoich działań, szczególnie w psychiatrii, gdzie, oprócz dobrze zebranego wywiadu od pacjenta i jego bliskich, nie ma praktycznie więcej narzędzi. W schizofrenii jest to ważne także z tego powodu, że istnieje wiele czynników destabilizujących ten proces, na przykład zaburzenia funkcji poznawczych, formalne zaburzenia myślenia, a jest to przecież choroba towarzysząca choremu do końca życia. Nie bez znaczenia jest podejście bliskich do chorego, zrozumienie przez nich objawów choroby i ich wpływu na codzienne funkcjonowanie, czynników powodujących pogarszanie stanu zdrowia. Choroba dotyczy także ich, gdyż pacjent z nimi mieszka lub sprawują oni nad nim okresową opiekę. Farmakoterapia, wdrażana od początku pojawienia się znaczących objawów choroby jest podstawą leczenia. Są także inne formy oddziaływania, z jakich może korzystać pacjent, aby lepiej radzić sobie z chorobą. Żeby tak się jednak stało, potrzebne jest dobre, efektywne komunikowanie się w triadzie lekarz–pacjent–rodzina pacjenta. Każda ze stron ma przecież znaczący wpływ na to, jak w konsekwencji będzie przebiegać choroba. Pomóc w tym może edukacja zarówno pacjenta, jak i jego bliskich dotycząca objawów choroby, farmakoterapii, działań niepożądanych leków, czynników powodujących nawrót, zdrowego stylu życia, treningu funkcji

poznawczych czy umiejętności społecznych. Dobrze wyedukowany pacjent i jego rodzina to ogromna pomoc dla lekarza w terapii chorego.

Cel i metody

Program, który prowadzono w warunkach ambulatoryjnych, był kierowany do chorych leczonych olanzapiną z powodu schizofrenii (F20). Rozmowy edukacyjne prowadzono w czasie trzech wizyty ustalanych zgodnie z potrzebą wynikającą z opieki nad chorym (stan psychiczny). Program uzupełniano materiałami edukacyjnymi, które psychiatra przekazywał pacjentowi i na ich podstawie przeprowadzał rozmowy oraz zachęcał do zapoznania się z nimi między spotkaniami. Składała się nań również ankieta wypełniana przez lekarza, w której odnotowywano obserwacje. Program był wdrażany z myślą o podniesieniu wiedzy na temat choroby, farmakoterapii, znaczeniu wsparcia i efektywnej komunikacji z rodziną, czyli o pozafarmakologicznych metodach radzenia sobie z chorobą.

Struktura programu

I wizyta — lekarz zbierał dane demograficzne i o przebiegu choroby oraz oceniał stan wiedzy pacjenta z zakresu farmakoterapii, potrzeby dobrej współpracy i komunikacji z rodziną i lekarzem oraz przekazywał materiały edukacyjne z prośbą o zapoznanie się z nimi, w celu omówienia na następnym spotkaniu.

II wizyta obejmowała ocenę stanu wiedzy pacjenta na tematy omawiane w czasie I wizyty i zawarte w materiałach edukacyjnych. Lekarz wyjaśniał problemy, które w tym zakresie zgłaszał pacjent.

Na III wizycie psychiatra ponownie ocenił zakres wiedzy pacjenta, zmianę jego podejścia do omawianych wcześniej tematów oraz prosił chorego o udzielenie opinii na temat korzyści odniesionych z uczestnictwa w tym programie edukacyjnym.

Adres do korespondencji:

dr n. med. Iwona Patejuk-Mazurek
Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia
im. prof. Jana Mazurkiewicza
ul. Partyzantów 2/4, 05–802 Pruszków
e-mail: iw150@onet.eu

Tabela 1. Dane demograficzne i informacje o chorobie

Parametr	Opis
Płeć	W programie wzięło udział więcej mężczyzn (57,1%) niż kobiet (42,9%)
Wiek	Średnia wieku edukowanych pacjentów wyniosła 43,15 roku. Połowa respondentów miała nie więcej niż 42 lata. Najmłodszy pacjent miał 18 lat, zaś najstarszy — 81 lat
Wykształcenie	Pacjenci posiadali najczęściej wykształcenie zawodowe (41,2%). Ponad jedna trzecia respondentów miała wykształcenie średnie (35,9%). Jeden na dziesięć (11,7%) pytanym miał wyższe wykształcenie. Zdecydowanie najrzadziej wskazywano wykształcenie podstawowe (8,6%) i gimnazjalne (2,1%)
Aktywność zawodowa/źródło utrzymania	Prawie połowa uczestników była na emeryturze lub rencie (46,2%). Niemal jedna czwarta (23,4%) pracowała zawodowo. 16,5% respondentów była bezrobotna. Najrzadziej pacjenci wskazywali pracę w warunkach chronionych (8,1%) i naukę (5,3%)
Obecność bliskich	75,4% pacjentów wskazało, iż mieszka z rodziną, 13,8% mieszkało samotnie, zaś 10,8% podlegało opiece instytucjonalnej
Czas trwania choroby	Największą grupą byli pacjenci chorujący 6–10 lat (26,5%). Praktycznie równoliczne grupy wskazywały na czas chorowania powyżej 20 lat (22,8%) i 11–20 lat. Najmniejsze grupy to chorujący poniżej roku (4,2%) i 1–2 lata (9,6%)
Przyjmujący olanzapinę	Prawie 70% chorych było już wcześniej leczonych olanzapiną, najdłużej ponad 3 lata (38%)
Odbyte zajęcia edukacyjne	Prawie 48% uczestników nigdy nie brało udziału w zajęciach edukacyjnych dotyczących swojej choroby. Ci, którzy uczestniczyli w zajęciach, najczęściej wskazywali, że zajęcia odbywały się w szpitalu (30%). Prawie jedna czwarta (23,9%) respondentów miała zajęcia w poradni. Inne miejsca to środowiskowy dom samopomocy (3,8%) lub domy pomocy społecznej (2,3%)

Wizyty kontrolne I–III

Raport opracowano na podstawie analizy ankiet uzyskanych od 347 lekarzy psychiatrów w ogólnopolskim programie edukacyjnym, którzy przeprowadzili obserwację 19 286 pacjentów.

Wyniki

W tabeli 1 przedstawiono dane demograficzne chorych uczestniczących w badaniu.

Ocena wiedzy z zakresu podejścia do leczenia farmakologicznego, innych form leczenia i współpracy z lekarzem

Przed rozpoczęciem rozmów edukacyjnych lekarz oceniał wstępnie wiedzę chorego na ważne tematy o radzeniu sobie z chorobą. W tabeli 2 zestawiono efekty edukacji, porównując wizyty I i III.

Następnym obszarem edukacji była komunikacja i jej znaczenie w przebiegu procesu leczenia. Omawiano komunikację zarówno między lekarzem a pacjentem oraz jego bliskimi a psychiatrą:

- na I wizycie ponad 82% badanych była zdania, iż rozmowa z lekarzem powinna być szczerą i otwartą,
- 73% chorych przyznało, że szczerą rozmowa z psychiatrą może pomóc w lepszym leczeniu choroby,
- 66,1% uważało, że lekarz powinien wiedzieć jak

najwięcej o dotychczasowym leczeniu i objawach niepożądanych po lekach,

- prawie 58% chorych było zdania, że lekarz powinien znać ich sytuację domową,
- 70% potwierdzało, że kontakt lekarza z rodziną w kwestii leczenia jest ważny,
- prawie 53% uważało, że wczesne zgłoszenie się do lekarza może zapobiec hospitalizacji,
- około 75% badanych doceniało rolę psychoedukacji w zrozumieniu i poprawie sytuacji chorego.

Rozmowy edukacyjne przyczyniły się do zmiany zdania na te tematy u znacząco większej grupy chorych (ponad 80% badanych na „tak”).

W czasie wizyt relacja psychiatry oraz informacje w materiałach wskazywały, iż dobra komunikacja pomiędzy pacjentem z rodziną może pomóc w leczeniu choroby:

- dwie trzecie pacjentów wskazała, iż prawidłowa komunikacja z rodziną jest ważna (67,7%),
- 61,4% potwierdziło, że problemy z koncentracją i pamięcią mogą mieć wpływ na rozmowy z rodziną i przyjaciółmi,
- tylko około 23% chorych przyznało, że rozmawia o chorobie z rodziną i przyjaciółmi. Po edukacji odsetek ten wzrósł do ponad 42%,
- podobny rozkład miała odpowiedź na pytanie „Czy

Tabela 2. Ocena efektów edukacji (odpowiedzi na pytania)

Pytanie	Tak (%)	Nie (%)	Nie wiem (%)
	wizyty I v. III	wizyty I v. III	wizyty I v. III
Czy wie Pani/Pan, jakie leki aktualnie przyjmuje? Najwyższy odsetek był wśród mieszkających z rodziną (90,4%), ZOL/DPS 57%	85,8 v. 96,5	13,2 v. 2,6	
Czy czuje Pani/Pan potrzebę przyjmowania leków? Najczęściej twierdząco odpowiadali chorujący powyżej 3 lat (80%)	71,0 v. 78,1	29,0 v. 21,9	
Czy wie Pani/Pan, jak długo należy przyjmować zalecane leki? Najwyższy odsetek odpowiedzi twierdzących podali mieszkający samotnie (54,6%)	53,0 v. 80,0	47,0 v. 20,0	
Czy należy regularnie przyjmować leki i zgłaszać się na wizyty do lekarza psychiatry?	62,7 v. 84,6	12,0 v. 4,2	25,3 v. 15,4
Czy można samodzielnie zmieniać leczenie (odstawić leki, zmienić dawki)?	7,2 v. 17,7	61,3 v. 77,9	31,5 v. 4,4
Czy zna Pani/Pan inne formy leczenia stosowane w schizofrenii oprócz leków?	37,7	62,3	
Czy korzystała Pani/Pan z innych form opieki psychiatrycznej oprócz poradni zdrowia psychicznego?*	56,3	43,7	

*Najrzadziej z innych form opieki korzystali pacjenci w wieku poniżej 31 lat (34,7%). Najczęściej wskazywano szpital (oddział całodobowy — 47%, dzienny — 12%), najrzadziej zespół leczenia środowiskowego (2,7%) i specjalistyczne usługi opiekuńcze

rozmowa z bliskimi na ten temat jest potrzebna? I tu również po edukacji odpowiedzi twierdzących było prawie dwukrotnie więcej,

- ponad połowa pacjentów była zdania, iż rodzina może pomóc w przypadku zaostrzenia choroby (52,6%),
- większość pacjentów była zdania, iż należy brać pod uwagę opinię bliskich o zmianie samopoczucia. Jednocześnie należy zauważyć, iż odsetek ten wzrósł między wizytami (57%).

Wyniki ewaluacji wiedzy wykazały, że na te wszystkie pytania znacząco większa grupa chorych odpowiadała twierdząco, wskazując, że komunikacja z bliskimi to znaczący element w procesie poprawy zdrowia.

Na tej wizycie lekarz omówił i przekazał choremu materiały edukacyjne, z prośbą o zapoznanie się z nimi na kolejne spotkanie.

Ocena materiałów edukacyjnych i programu

Materiały edukacyjne, które chory otrzymywał na początku programu, spotkały się z zainteresowaniem pacjentów. Niemal wszyscy edukowani zapoznali się z ich zawartością w sposób co najmniej częściowy. Pacjenci, którzy przeczytali otrzymane materiały w całości, stanowili 87,3% ogółu edukowanych. Kolejne 10,0% chorych zapoznało się z ich treścią wybiórczo. Trzy czwarte pa-

cjentów uważało, że zawarte w materiałach informacje nie wymagają dodatkowego wyjaśnienia (70,5% — wizyta I, 75,7% — wizyta II). Niemniej, w czasie II wizyty respondenci jako informacje wymagające dodatkowego wyjaśnienia wskazywali długość stosowania farmakoterapii i możliwość zastąpienia leków psychoterapią. W czasie III wizyty wskazywano zaś, jak długo należy przyjmować leki.

Zdaniem zdecydowanej większości edukowanych (ok. 76%) otrzymane materiały edukacyjne były napisane w zrozumiałym i przystępnym sposób. W 85% oceniono je także jako przydatne w radzeniu sobie z chorobą. Ponadto 70% chorych stwierdziło, że były ciekawe pod względem zawartych w nich informacji i formy graficznej. O tym, że istnieje potrzeba organizacji kolejnych edycji programów edukacyjnych dla pacjentów chorych na schizofrenię świadczy fakt, że ponad 70% pacjentów zadeklarowało chęć wzięcia udziału w innych tego typu przedsięwzięciach. Tylko 5,8% było zdecydowanie niechętnych do wzięcia udziału w innych programach edukacyjnych.

Także w ocenie lekarzy edukatorów (ponad 83%) pacjenci uczestniczący w programie „Schizofrenia — co poza leczeniem farmakologicznym?” wymagali dalszej edukacji na temat swojej choroby i innych metod radzenia sobie z nią.

Podsumowanie

1. W opisanym powyżej programie edukacyjnym „Schizofrenia — co poza leczeniem farmakologicznym?“, skierowanym do pacjentów z rozpoznaną schizofrenią, leczonych olanzapiną, uczestniczyło 19 286 chorych.
2. Program był realizowany w celu zwrócenia uwagi chorym, że poza leczeniem farmakologicznym są inne metody radzenia sobie z chorobą, a jedna z nich to poprawna komunikacja w triadzie lekarz–pacjent–rodzina pacjenta.
3. W grupie objętej programem dominowali pacjenci w wieku 33–53 lat (średnia wieku 43,15 roku), z kilkuletnim wywiadem chorobowym, leczeni olanzapiną od kilku miesięcy do 3 lat. Analiza danych pokazała, iż większość badanych nigdy nie brała udziału w oddziaływaniach edukacyjnych związanych z ich schorzeniem i że oprócz farmakoterapii nie znają oni innych form leczenia stosowanych w schizofrenii.
4. Przeprowadzona przez lekarza psychiatrę edukacja, powtarzana w ciągu trzech kolejnych wizyt,

- skutkowała istotnym wzrostem wiedzy pacjentów, jeśli chodzi o konieczność systematycznego przyjmowania leków i przestrzegania zaleceń lekarskich, jak również potrzeby dobrej współpracy z lekarzem i rodziną. Obserwacje te potwierdzają skuteczność i celowość takich działań, zwłaszcza że schizofrenia jest chorobą przewlekłą, pogarszającą funkcje poznawcze i codzienne funkcjonowanie.
5. Opinia psychiatrów, którzy brali udział w programie, również wskazuje, że większość chorych na schizofrenię wymaga dalszych działań edukacyjnych, szczególnie w zakresie nauki efektywnej komunikacji z bliskimi i lekarzem. Może się to przyczynić do wcześniejszego kontaktu z psychiatrą w okresie zaostrzenia choroby i być może pozwoli uniknąć hospitalizacji, a także ułatwi utrzymanie prawidłowych relacji z rodziną. Powtarzana edukacja ma szczególne znaczenie w zwiększeniu świadomości chorych i uzyskaniu poprawy w codziennym funkcjonowaniu, ponadto jest pomocna w przeciwdziałaniu izolacji i wykluczeniu społecznemu.